

lah rızası için receb ayında kurban kesmesi veya ilk doğan yavruyu ihtiyaçtan dolayı veya sadaka niyetiyle boğazlamasında hiçbir mahzur yoktur. Ancak yavrunun küçük ve zayıfken değil de biraz büyüdükten sonra kesilmesi Hz. Peygamber tarafından tavsiye edilmiştir.

Atire ve fera'in adak olarak da kesilmesi ve gereğinde atirenin ilk doğan yavrudan olması veya fera'in receb ayında kesilmesi halleri, bu iki kurban türü arasında bir benzerliğin doğmasına yol açmıştır. *Encyclopaedia of Islam*'a "Atire" maddesini yazan Ch. Pellat'in bu benzerlikten hareketle atire ile umre sırasında kesilen kurban arasında da ilişki kurmasına bir anlam vermek mümkün değildir. Zira umrede kurban kesmek gerekmediği gibi umrenin receb ayında olması da şart değildir. Nitekim Hz. Peygamber'in ifa etmiş olduğu dört umreden hiçbirini receb ayına rastlamamıştır.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Ubeyd, *Ğaribü'l-hadîs*, "atr" md.; *Tehzîbü'l-luğa*, "atr" md.; *Meğâysü'l-luğa*, "atr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "atr", "fera'a" md.leri; *Kâmus Tercümesi*, "atr" md.; Buhârî, "Akika", 3, 4; Müslim, "Edâhi", 38; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), VIII, 650; Nevevî, *Tehzîb*, II/2, s. 3; a.mlf., *Şerhu Müslim*, Kahire 1392/1972, XIII, 135-137; Aynî, *Umdu'tü'l-kârî*, Kahire 1972, XVII, 202-203; Şevkânî, *Neylû'l-evâr*, V, 157-160; Ch. Pellat, "Atira", *EI*<sup>2</sup> (İng.), I, 739.



HALİT ÜNAL

#### ATLAS

(الاطلس)

Sert ve parlak bir ipekli kumaş türü.

Diğer adı **saten** olan atlas, ipeğin parlaklığını en belirgin biçimde gösteren kumaş cinsidir ve Arapça **ṭalise** (طلس) kökünden türeyen "tüysüz, parlak" anlamındaki adını bu sebepten ötürü almıştır (bk. Lane, V, 1866-1867). Türkçe'ye Fransızca'dan giren öteki adı **saten** (Fr. satin) ise Avrupa dillerine XIV. yüzyılda İspanyolca aracılığıyla yine Arapça'dan geçmiştir ve aslı, Çin'in dokuma tezgâhlarıyla ünlü Tsia-tung şehrinin Arapça'da aldığı **Ẓeytûn** şeklidir (bk. *Petit Robert I*, s. 1765: **zeytûn cetuni satin**). Bu durum atlasın çok eski bir dokuma türü olduğunu, ilk defa ipeğin anavatanı Çin'de dokunduğunu ve ticaretini yapan Araplar vasıtasıyla Endülü's pazarlarında Batı dünyasına tanıtıldığını göstermektedir. Atlas, tanınmasının ardından Batı'da da büyük revaç bularak XV. yüzyıldan itibaren özellikle İtalyan ve Fran-

sız tezgâhlarında dokunmaya başlamıştır. Ancak İbn Bîbî'nin (XIII. yüzyıl), Anadolu Selçuklularının Bizans'tan "atlas-ı İstanbulî" getirttiklerini belirten cümleleri (*EI*<sup>2</sup> [İng.], III, 215), Justinien devrinden (527-565) beri ipekçilikle meşgul olan Bizanslıların (Dalsar, s. 6) atlas dokumayı daha önceden bildiklerini göstermektedir. XV. yüzyılda yabancı menşeli atlas (Yezid atlası, Frenk atlası) kullanan Osmanlılar XVI. yüzyılın başında, daha önce kadifenin yanında pek itibar etmedikleri atlasla ilgilenmeye ve miskî atlas, şehri atlas (Bursa işi), Şam atlası, Maraş atlası gibi isimler verdikleri atlasları dokumaya başlamışlardır (Dalsar, s. 37-38). Topkapı Sarayı Müzesi'ndeki padişah kaftanları arasında muhafaza edilen Kanûnî'nin oğlu Şehzade Mehmed'e (ö. 1543) ait önü, etekleri ve kol ağızları altın sırma işlemeli kaftanın kırmızı kumaşı, XVI. yüzyıl Türk atlasları hakkında yeterli bir fikir verebilmektedir. Fakat Evliya Çelebi'nin *Seyahatnâme*'si ile 1640 tarihli narh defteri, daha sonra XVII. yüzyılda birçok Türk el sanatı gibi atlas dokumacılığının da kapitülasyonlarla birlikte bol miktarda yurda giren Avrupa atlasları karşısında gerilediğini göstermektedir. Evliya Çelebi, eserinin birinci cildini yazdığı yıllarda (1630) İstanbul'da atlas ticareti yapan 105 dükkân ve çoğunluğu yahudi olmak üzere 300 esnaf bulunduğunu, bunların pîrlerinin Endülüslü Mansûr adında bir Selmânî dervîşi olduğunu ve bu esnafın bazı günler değerli kumaşlarını arşınlayarak tahtırevanlarla do-laştırdıklarını yazmaktadır (*Seyahatnâme*, I, 615). İstanbul'da ilk Osmanlı atlas tezgâhının ne zaman kurulduğu kesin olarak belli değildir. Ancak XVI. yüzyılın ilk yarısında faaliyette olduğu anlaşılan

Kârhâne-i Âmire'de bol miktarda ipekli kumaş dokunduğu, 1555 tarihli bir ham ipek alım belgesinden öğrenilmektedir (Dalsar, s. 104). Ele geçen eski bir plandan bu işletmede daha çok kemha ve kadife dokunduğu anlaşılmakta ise de (Dalsar, şekil 11) İstanbul atlaslarının da burada dokundukları tahmin edilebilir. Bunun dışında İstanbul'da da Bursa'da olduğu gibi özel işletmelerin bulunması muhtemeldir. 1640 tarihli narh defterinden o yıllarda İstanbul piyasasında satılan atlasların çoğunun yabancı malı olduğu anlaşılmakta ve bunların en pahalısının, 1 zirâi (yaklaşık 80 cm.) 220 akçeye satılan 7 rubu' (yaklaşık 140 cm.) enindeki "Firengî taraklı münakkaş atlas", en ucuzunun ise 1 zirâi 50 akçeye satılan Sakız (adası) atlası (kırmızısı 60 akçe) olduğu görülmektedir (Kütükoğlu, s. 115-116). XVII. yüzyılda iyice gerilediği belli olan Türk atlasçılığı yine bu yüzyılın sonlarından itibaren tekrar canlanmaya başlamış ve imparatorluğun Bursa, İstanbul, Alaşehir, Maraş ve Şam tezgâhlarında, özellikle XVIII. yüzyılda Acem ve Venedik atlaslarıyla rekabet etmek üzere atlas üretimine yoğunluk verilmiştir (Gürsu, s. 29-30, resim 155, 179).

Pahalılığından dolayı genellikle saray mensupları ve zenginler tarafından kullanılabilen atlas, dayanıklılığın gerekli olduğu veya parlaklığın göze hoş görüldüğü bayrak, sancak, özellikle yorgan yüzü, yastık, perde, bohça, ferman, cüz ve para kesesi, kürk astarı, kaftan, şalvar, entari gibi eşya ve libasın yapımında tercih edilmiştir. Atlasın, vezirliğe getirilen paşaların padişahlara sundukları değerli hediyeler arasında on iki top olarak yer aldığı bilinmektedir. Atlas özellikle Osmanlı sarayında kışın çok giyildi-



Kanûnî'nin  
şehzâdesi  
Mehmed ile  
II. Süleyman'ın  
atlas  
kaftanları  
(TSM, Padişah  
Elbiseleri,  
nr. 13/ 739-514)

ği için saray dilinde bu mevsime "atlas mevsimi" denilmiştir. 1554'te Türkiye'ye gelen Alman elçisi Busbecq Türk süvarilerinin al, mor ve neftî atlas elbise giydiklerini yazmakta, 1580 tarihli bir belgeden de bir şehri atlas kaftanın 35 akçeye dikildiği öğrenilmektedir (TA, IV, 162; Dalsar, s. 109). Atlasa yakın bir ipekli kumaş türü olan taftanın, dayanıklılığından dolayı yelken yapımında kullanıldığı ve böylece, "Bu devlet isterse donanmasının direklerini gümüşten, yelkenlerini atlastan yapar" sözünün bir anlamda gerçek olduğu görülmektedir (Dalsar, s. 154).

Atlasların hepsinin aynı özellikleri taşımadığı, aslı saf ipekli yani atkı ve çözgü ipliklerinin her ikisi de ipekten bir kumaş türü olduğu halde, İslâm fıkına göre saf ipek giymek erkekler için haram kılındığı için (Tirmizî, "Libâs", 1-2) özellikle erkek elbiselerinde kullanılan atlasların pamukla karışık dokunduğu görülmektedir. Atlasları, dokuma tekniklerine ve iplik cinslerine göre şu şekilde sıralamak mümkündür: Çözgülü (çözgü ipliklerinin tamamı kumaşın yüzünde), atkılı (atkı ipliklerinin tamamı kumaşın yüzünde), çift yüzlü (atkı ve çözgü ipliklerinin birer tanesi kumaşın yüzünde), donuk (atkı ve çözgüsü çapraz), yanardöner (atkısı başka, çözgüsü başka renk -genellikle kırmızı/ mavi- ve çift yüzlü dokunmuş), atkı veya çözgüsü pamuk, atkı veya çözgüsü yün. Başlıcaları bunlar olan atlas çeşitleri, ayrıca sayılan iplik ve dokuma tarzlarının değiştirilmesi ve en az beş çerçeveye gerektiren "atlas ayağı" gibi usullerin uygulanması suretiyle çok daha fazla çeşitliliğe kavuşturulmuş ve değişik özel isimler almışlardır: Türk atlası, Yunan atlası, Fransız (veya Lyon) atlası, Çin atlası gibi. 1640 tarihli narh defterinden atlasların renklerine göre değer kazandıkları anlaşılmakta ve her cinsten kırmızı atlasın diğerlerinden daima daha pahalı olduğu görülmektedir. Meselâ, "Filorentin'in (Floransa işi) al atlası 165, sair heft (yedi) rengi 155, keza nakışlı al ve beyaz atlası 185, sair heft rengi 175 akçedir" (Kütükoğlu, s. 114) denilmektedir ki bunun sebebi, kırmızı lök boyasının pahalılığından çok bu renk atlasların fazla talep edilmesi olsa gerektir. Ayrıca fiyatlara kumaşın sırma veya sim nakışlı olması ve kendinden desenlerinin bulunması da tesir etmektedir. Bugün dünya piyasalarında bulunan atlasların hemen tamamı ipek yerine sentetik iplik konularak dokunmakta ve "satinaj" (satinage) denilen bir işlemle parlatılmaktadır.

#### BİBLİYOGRAFYA :

Lane, *Lexicon*, V, 1866-1867; Pars Tuğlacı, *Okyanus. Ansiklopedik Sözlük*, İstanbul 1979, I, 167; III, 2513; *Petit Robert 1. Dictionnaire de la langue Française*, Paris 1985, s. 1765; Tirmizî, "Libâs", 1-2; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, I, 615; Fahirî Dalsar, *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*, İstanbul 1960, s. 37-40, 58-61, 77-82, 104, 109, 154, 160, şekil 11; Mübahat S. Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, İstanbul 1983, s. 114-116; Nevber Gürsu, *The Art of Turkish Weaving*, İstanbul 1988, s. 29-30, resim 155, 179; SA, I, 128; Pakalın, I, 111; H. İnalçık, "Hârîr", *Et'2* (İng.), III, 215; "Atlas", TA, IV, 161-162.



SARGON ERDEM

#### ATLI, Halit Lemi

(1869-1945)

Türk müzikisi bestekârı ve icracısı.

Üsküdar Sultantepesi'nde doğdu. Babası İbrâhim Hakkı Bey, annesi Dilber Hanım'dır. Doğumundan bir hafta sonra annesi öldüğünden ablası ve eniştesi tarafından büyütüldü. İki yaşında da babasını kaybetti. Fâti ve Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi'nden sonra Mülkiye Mektebi'ne devam etti. Bu arada özel olarak Türkçe, Arapça ve Fransızca dersleri aldı. On dokuz yaşlarında Dahiliye Nezâreti Mektûbî Kalemi'nde ve *Takvîm-i Vekâyi'* gazetesinde muhabir olarak göreve başladı. Bir müddet sonra da Dahiliye müsteşarı mühürdarlığına tayin edildi. Bu görevde iken 19 Ağustos 1890 tarihinde kendisine sâniye rütbesi verildi. 1894'te Dahiliye Nezâreti'ndeki görevinden ayrılarak Zabtiye Nezâreti Mektûbî Kalemi'ne geçti. *Takvîm-i Vekâyi'*deki muhabirlik vazifesinden 1907'de ayrıldı ve hayatının bundan sonraki kısmını müzik ile meşgul olarak geçirdi. Bir süre İzmir'de de bulundu. Burada Deniz Ticaret Müdürlüğü'nde Liman Dairesi şefi olarak görev yaptı. 25 Kasım

1945'te Suadiye'deki evinde vefat etti ve İçerenköy Mezarlığı'na defnedildi.

Asıl haklı şöhreti müzik sahasında göstermiş olan Lemi Atlı bestekârlığı, icracılığı ve hocalığı ile zamanın önemli müzikişinasları arasında yer almıştır. Fâti Askerî Rüşdiyesi'ndeki talebeliği sırasında eniştesi Şefik Bey'in konağında yapılan aylık müzik toplantılarında Kemânî Şeref Dürri Efendi, Santûrî Edhem Efendi, Giritzen Rızâ Bey, Hacı Kırâmî Efendi, Beylerbeyili Hakkı Efendi, Domates Ahmed Bey gibi devrin ünlü sazende ve hânenelerinin tanıdı. Bu toplantılardaki fasılların idarecisi Kadıköylü Hâfız Yûsuf Efendi'den ilk müzik derslerini almaya başladı. On dört yaşlarında iken Hacı Ârif Bey'i tanıdı ve yaklaşık iki yıl kadar ondan meşkettti. Hacı Ârif Bey'in onun üzerinde büyük tesiri olduğu muhakkaktır. Faydalandığı diğer müzikişinaslar arasında Hacı Fâik Bey, Kadıköylü (Kel) Ali Bey, Bolâhenk Nûri Bey, Püsküllü Osman Efendi, Leon Hancıyan, Şekerci Cemil Bey ve Tanbûrî Cemil Bey'i bilhassa zikretmek gerekir.

İlk bestesini on sekiz yaşında yapan Lemi Atlı, Türk müzikisinde şarkı formunun en başarılı bestekârlarından biridir. Eserlerinde hareketli bir üslup hâkimdir; bilhassa ritm zevki ve melodik ifade özelliği dikkati çeker. Şarkı formunda çok kullanılan makamların hemen hepsinde eser vermiştir. Mehmed Âkif Ersoy'un kaleme aldığı İstiklâl Marşı dahil 300'ün üzerinde beste yapmışsa da bunların yarısına yakını unutulmuştur. Eserlerinin bir kısmının unutulmasında nota bilmeyişinin büyük tesiri vardır. Zamanımıza ulaşan 170 eserinden biri saz semâisi, biri marş olup geri kalanları şarkı formundadır.

Lemi Atlı aynı zamanda kıvrak bir ses ve hançereye sahip olduğundan köşk ve yalılarda tertiplenen müzik toplantılarının vazgeçilmez hânenelerindendi. Gençliğinde "Boğaziçi bûlbülü" diye şöhret yapmıştı. İstanbul'da Şark Müzik Cemiyeti'nde, İzmir'de bulunduğu sıralarda da Dârülmûsiki adlı müzik mektebinde bir müddet hocalık yapan Lemi Atlı, talebe yetiştirmek hususundaki ciddiyet ve hassasiyetiyle de tanınmıştır.

Türkiye Yayınevi tarafından neşredilen "Canlı Tarihler" serisinde *Lem'i Atlı, Hatıraları* adıyla bir bölüm de yer almaktadır (bk. bibl.). Takdim yazısından öğrenildiğine göre bu bölüm Atlı'nın bizzat kendisinin ve yakınlarının notlarından meydana getirilmiştir.



Halit  
Lemi  
Atlı